Qabul qilindi: 14-oktabr 2026-yil • Ma’qullandi: 21-oktabr 2026-yil • Nashr qilindi: 31-oktabr 2026-yil

RAQAMLI DAVRDA ADABIYOTNING YANGI SHAKLLARI VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

Asronbekova Rayyona Komoldin qizi
Andijon davlat universiteti, Filologiya fakulteti

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli texnologiyalar rivojlanishining zamonaviy adabiy jarayonga ta’siri, badiiy asarlarni yaratish, tarqatish va o‘qish shakllaridagi o‘zgarishlar tahlil qilinadi. Elektron adabiyot, internet adabiyoti, audiokitoblar, interaktiv asarlar hamda raqamli platformalarning adabiy muhitdagi o‘rni yoritiladi. Shuningdek, raqamli davrda muallif va o‘quvchi munosabatlarining yangilanishi, adabiyotning ommalashuvi va uning oldida yuzaga kelayotgan muammolar ilmiy-nazariy jihatdan o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: raqamli adabiyot, elektron kitob, internet adabiyoti, interaktiv matn, audiokitob, zamonaviy adabiy jarayon, virtual makon, badiiy ijod, raqamli texnologiya.

Raqamli texnologiyalar va zamonaviy adabiy jarayon

XXI asr insoniyat hayotining deyarli barcha sohalarida raqamli texnologiyalar keng qo‘llanilayotgan davr hisoblanadi. Axborot almashinuvi tezlashishi, internet tarmog‘ining kengayishi va elektron qurilmalarning kundalik hayotga chuqur kirib borishi madaniyat hamda san’at sohalariga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Bu jarayonlardan adabiyot ham chetda qolmadi. An’anaviy kitobxonlik madaniyati bilan bir qatorda yangi o‘qish, yozish va badiiy asarlarni tarqatish shakllari yuzaga keldi.

Ilgari badiiy asarning o‘quvchiga yetib borishi asosan nashriyotlar, kutubxonalar va kitob savdosi orqali amalga oshgan bo‘lsa, bugungi kunda internet platformalari bu jarayonni ancha tezlashtirdi. Endilikda muallif o‘z asarini nashriyot vositachiligisiz ham keng auditoriyaga taqdim etishi mumkin. Elektron nashrlar, mualliflik bloglari, adabiy portallar va ijtimoiy tarmoqlar yangi ijodiy maydon vazifasini bajarmoqda.

Raqamli muhit adabiyotning faqat tarqalish shaklini emas, balki badiiy matnning yaratilish usullarini ham o‘zgartirmoqda. Yozuvchi endilikda matn bilan birga tasvir, ovoz, video va boshqa multimedia vositalaridan foydalanish imkoniyatiga ega. Natijada adabiyotning an’anaviy chegaralari kengayib, yangi badiiy tajribalar yuzaga kelmoqda.

Elektron adabiyot va internet ijodining shakllanishi

Raqamli davr adabiyotining muhim yo‘nalishlaridan biri elektron adabiyotdir. Elektron adabiyot oddiy bosma matnning elektron shaklga ko‘chirilishidan farq qiladi. Unda raqamli muhitning texnik va badiiy imkoniyatlari asarning mazmuni hamda tuzilishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Elektron adabiyotda gipermatn, interaktivlik, multimedia va o‘zgaruvchan matn kabi xususiyatlar muhim o‘rin tutadi. Gipermatn o‘quvchiga matnning turli qismlari o‘rtasida havolalar orqali erkin harakatlanish imkonini beradi. Bunday tuzilishda asarni o‘qish jarayoni doimo bir xil ketma-ketlikda amalga oshmasligi mumkin.

Amerikalik yozuvchi Maykl Joysning “Afternoon, a story” asari gipermatnli adabiyotning dastlabki mashhur namunalaridan biri hisoblanadi. Asar 1987-yilda yaratilgan bo‘lib, unda voqealar turli matn bo‘laklari va havolalar orqali rivojlanadi. O‘quvchi tanlagan yo‘nalishiga qarab asarning turli qismlarini o‘qishi mumkin. Bu esa an’anaviy roman kompozitsiyasiga nisbatan yangicha yondashuvni namoyon etadi.

Internet adabiyoti ham zamonaviy adabiy jarayonning muhim qismiga aylandi. Bloglar, elektron jurnallar, maxsus adabiy saytlar va ijtimoiy tarmoqlar orqali she’r, hikoya, esse va romanlar keng tarqalmoqda. Bunday muhit ijodkorlar uchun yangi imkoniyatlar yaratish bilan birga, o‘quvchilarning adabiy jarayondagi faolligini ham oshirmoqda.

Interaktiv adabiyot va o‘quvchi faolligining ortishi

An’anaviy adabiyotda o‘quvchi asarni tayyor badiiy shaklda qabul qiladi. Muallif voqealar rivoji, qahramonlar taqdiri va kompozitsion tuzilishni oldindan belgilaydi. Interaktiv adabiyotda esa o‘quvchi ayrim hollarda voqealar rivojiga ta’sir ko‘rsatish, qahramonlar qarorini tanlash yoki asarning turli yakunlarini ko‘rish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Bunday asarlarda o‘quvchi oddiy kuzatuvchi emas, balki badiiy jarayonning faol ishtirokchisiga aylanadi. Masalan, ayrim raqamli hikoyalarda qahramonning keyingi harakati o‘quvchi tomonidan tanlanadi. Natijada bir asar doirasida bir nechta voqealar yo‘nalishi yoki yakuniy yechim yuzaga kelishi mumkin.

Interaktiv adabiyotning rivojlanishi muallif va o‘quvchi o‘rtasidagi munosabatlarni ham o‘zgartirmoqda. Muallif endilikda faqat tayyor matn yaratuvchisi emas, balki o‘quvchining ishtiroki uchun badiiy imkoniyatlar yaratadigan ijodkor sifatida ham namoyon bo‘ladi. Biroq interaktivlikning mavjudligi har qanday matnning badiiy qiymatini avtomatik ravishda oshirmaydi. Asarning mazmuniy yaxlitligi, obrazlar tizimi, til boyligi va estetik ta’sirchanligi baribir muhim mezon bo‘lib qoladi.

Audiokitoblar va kitobxonlik madaniyatining o‘zgarishi

Raqamli davrda adabiyotni qabul qilish shakllaridan yana biri audiokitoblardir. Audiokitoblar badiiy asarlarning ovozli shaklda taqdim etilishi bo‘lib, ular zamonaviy kitobxonlik madaniyatida alohida o‘rin egallamoqda.

Audiokitoblarning ommalashuvi insonlarning vaqt va makondan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirdi. O‘quvchi kitobni faqat maxsus vaqt ajratib, bosma yoki elektron matn orqali o‘qishi shart emas. U asarni yo‘lda, sayohat davomida yoki boshqa mashg‘ulotlar bilan birgalikda tinglashi mumkin.

Biroq audiokitobni an’anaviy o‘qishning to‘liq o‘rnini bosuvchi vosita sifatida baholash to‘g‘ri emas. Chunki matnni ko‘z bilan o‘qish va ovoz orqali tinglash insonning axborotni qabul qilish jarayoniga turlicha ta’sir ko‘rsatadi. Yozma matn bilan ishlash imlo, tinish belgilari, so‘zlarning yozilishi va matn tuzilishiga e’tibor qaratish imkonini bersa, audiokitob talaffuz, ohang va ifodali nutqni his qilishga yordam beradi.

Shu sababli raqamli davrda kitobxonlikning turli shakllarini bir-biriga qarama-qarshi qo‘yish emas, balki ularning imkoniyatlaridan oqilona foydalanish muhimdir.

Raqamli platformalar va adabiy asarlarning ommalashuvi

Bugungi kunda raqamli platformalar adabiy asarlarning keng auditoriyaga yetib borishida muhim vositaga aylandi. Elektron kutubxonalar, onlayn kitob do‘konlari va

mutolaa platformalari o‘quvchilarga turli davr va xalqlar adabiyoti namunalaridan foydalanish imkonini bermoqda.

Bunday platformalarning muhim jihati shundaki, ular kitobxon va muallif o‘rtasidagi masofani qisqartiradi. O‘quvchilar asar haqida o‘z fikrlarini bildirishlari, sharh yozishlari va boshqa kitobxonlar bilan muhokama olib borishlari mumkin. Bu jarayon adabiy tanqid va kitobxonlik madaniyatining yangi shakllarini yuzaga keltirmoqda.

O‘zbek adabiy muhitida ham raqamli mutolaa imkoniyatlari kengayib bormoqda. Elektron kutubxonalar, internet nashrlari va audiokitob loyihalari o‘zbek hamda jahon adabiyoti namunalarining ommalashishiga xizmat qilmoqda. Xususan, “Mutolaa” kabi raqamli platformalar kitobxonlarga turli asarlarni elektron va ovozli shaklda o‘rganish imkonini yaratmoqda.

Shu bilan birga, internet orqali asarlarning tez tarqalishi mualliflik huquqini himoya qilish masalasini ham dolzarb qilib qo‘ymoqda. Ayrim asarlarning muallif ruxsatisiz ko‘chirilishi yoki tarqatilishi ijodkor mehnatining qadrsizlanishiga olib kelishi mumkin. Demak, raqamli adabiyot rivoji bilan bir qatorda mualliflik huquqiga hurmat va mas’uliyatli foydalanish madaniyati ham shakllanishi zarur.

Sun’iy intellekt va badiiy ijodning yangi imkoniyatlari

So‘nggi yillarda sun’iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi adabiy ijodga oid yangi savollarni yuzaga chiqarmoqda. Zamonaviy dasturlar matn yaratish, tarjima qilish, tahrirlash, uslubiy takliflar berish va adabiy materiallarni tahlil qilish imkoniyatlariga ega bo‘lmoqda.

Bu texnologiyalar ijodkor uchun yordamchi vosita bo‘lishi mumkin. Masalan, muallif matnni tahrirlash, ayrim tushunchalarni aniqlashtirish yoki turli badiiy ifoda imkoniyatlarini solishtirishda sun’iy intellektdan foydalanishi mumkin. Biroq badiiy asarning insoniy tajriba, shaxsiy xotira, hissiyot va individual dunyoqarash bilan bog‘liq jihatlari alohida ahamiyatga ega.

Shu nuqtayi nazardan, sun’iy intellektning adabiyotdagi o‘rnini faqat texnik qulaylik bilan cheklab bo‘lmaydi. U mualliflik, ijodiy individuallik, badiiy originallik va muallif

mas’uliyati kabi adabiyotshunoslik masalalarini qayta ko‘rib chiqishga undamoqda.

Kelajakdagi adabiy jarayonda inson ijodkorligi va raqamli texnologiyalar o‘rtasidagi munosabat muhim tadqiqot yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qoladi. Bunda texnologik imkoniyatlardan foydalanish bilan birga, badiiy asarning estetik va ma’naviy qiymatini saqlash asosiy vazifalardan hisoblanadi.

Raqamli adabiyot rivojidagi muammolar va istiqbollar

Raqamli adabiyotning rivojlanishi ko‘plab imkoniyatlar bilan birga ayrim muammolarni ham keltirib chiqarmoqda. Birinchidan, internetdagi axborot oqimining haddan tashqari ko‘pligi o‘quvchining diqqatini uzoq vaqt davomida bitta asarga qaratishini qiyinlashtirishi mumkin. Ikkinchidan, tezkor va qisqa matnlar iste’molining ortishi ayrim hollarda murakkab badiiy asarlarni chuqur tahlil qilishga bo‘lgan ehtiyojni kamaytirishi ehtimoli mavjud.

Uchinchidan, raqamli platformalarda chop etilayotgan barcha matnlar ham adabiy-estetik talablarga javob bermaydi. Shu sababli badiiy saviya, til madaniyati, mualliflik mas’uliyati va adabiy tanqidning ahamiyati saqlanib qolishi zarur.

Kelajakda raqamli adabiyotning multimedia, virtual muhit va sun’iy intellekt bilan bog‘liq shakllari yanada rivojlanishi mumkin. Biroq qanday texnologik o‘zgarishlar yuz bermasin, adabiyotning asosiy vazifasi — insonni anglash, hayot hodisalarini badiiy idrok etish va ma’naviy qadriyatlarni ifodalashdan iborat bo‘lib qoladi.

Xulosa

Raqamli davr adabiyotning rivojlanishida yangi bosqichni boshlab berdi. Elektron kitoblar, internet adabiyoti, audiokitoblar va interaktiv asarlar badiiy ijod hamda kitobxonlik madaniyatining shakllarini kengaytirdi. Raqamli platformalar adabiy asarlarning tarqalishini tezlashtirib, muallif va o‘quvchi o‘rtasidagi aloqalarni yangi bosqichga olib chiqdi.

Shu bilan birga, raqamli muhit adabiyot oldiga mualliflik huquqi, badiiy sifat, axborot ko‘pligi va ijodiy individuallik bilan bog‘liq yangi masalalarni qo‘ymoqda. Bu muammolarni o‘rganish zamonaviy adabiyotshunoslikning dolzarb vazifalaridan biridir.

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalar adabiyotning mohiyatini yo‘qotmaydi, aksincha, uning ifoda va tarqalish imkoniyatlarini kengaytiradi. An’anaviy kitobxonlik bilan yangi raqamli shakllarning uyg‘unlashuvi kelajak adabiy jarayonining muhim xususiyatlaridan biri bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hayles, N. Katherine. Electronic Literature: New Horizons for the Literary. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2008.

2. Landow, George P. Hypertext 3.0: Critical Theory and New Media in an Era of Globalization. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2006.

3. Murray, Janet H. Hamlet on the Holodeck: The Future of Narrative in Cyberspace. New York: Free Press, 1997.

4. Ryan, Marie-Laure. Narrative as Virtual Reality: Immersion and Interactivity in Literature and Electronic Media. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2001.

5. Bolter, Jay David. Writing Space: Computers, Hypertext, and the Remediation of Print. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, 2001.

6. Joyce, Michael. Of Two Minds: Hypertext Pedagogy and Poetics. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1995.

7. Aarseth, Espen J. Cybertext: Perspectives on Ergodic Literature. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1997.

8. Hayles, N. Katherine. How We Think: Digital Media and Contemporary Technogenesis. Chicago: University of Chicago Press, 2012.